

Zgodovinska usoda sodobnih teleokratskih sistemov

(Samodestrukcija ideoloških aparatov partijske države)

Kriza, ki v samih temeljih pretresa in podira politične sisteme na evropskem Vzhodu, je prinesla na beli dan tudi nekatere značilnosti politične zgradbe dežel »realnega socializma«, ki očitno niso bile dovolj raziskane in seveda tudi ne osmišljene.

Ne poznamo politične in družbene krize, ki ne bi bila hkrati tudi kriza vladajoče ideologije. Ta »ideološka komponenta« krize je zlasti pomembna in v mnogočem tudi specifična v sistemih monoorganizacijske hierarhije, kakršni so bili vzpostavljeni v deželah, v katerih so med drugo svetovno vojno ali po njej socialistične revolucije zmagovale v oboroženem boju – seveda pa tudi v deželah »odvisnega socializma«, v katerih je odločujočo vlogo v družbenem prevratu odigrala zunanja intervencija – prihod Rdeče armade.¹

Tako v prvem kot v drugem primeru gre za politične sisteme, ki bi jih lahko poimenovali *teleokratske*, zlasti če upoštevamo neko njihovo skupno in bistveno značilnost: ti sistemi si prizadevajo, da bi svojo legitimnost (sam obstoj, oblast in avtokratske oblike vladavine) utemeljevali na »obljubljenem paradizu«, na projektu radikalne družbene preobrazbe, ki bo ogromno večino ljudi, dotlej zatiranih in izkoriščanih, osvobodil vseh tegob in nesreč dehumanizirane razredne družbe. Ta cilj – njegovem uresničevanju sta podrejena celotna politična zgradba družbe in družbeno življenje – ne more postati predmet kritike in oprekanja, ker, kot zatrjujejo, sploh ni izraz nikakršnih subjektivnih želja in upov, ni socialna utopija, kakršnih je bilo že mnogo v zgodovini – pač pa je znanstvena anticipacija tistega, kar prihaja, kar je neodvrtljiv izid v razvoju sodobne industrijske družbe, revolucionarni razplet zgodovinskih protislovij, ki to družbo prežemajo.

* Prof. dr. Najdan Pašić, redni profesor na Fakulteti političnih ved v Beogradu

¹ Pojem »odvisni socializem« oz. »odvisne socialistične države« ima vsekakor analitično težo v razčlenjevanju sodobnih kriz v deželah realnega socializma in v socialističnih sistemih nasploh. To sintagmo povzemamo po prof. Antony Z. Kaminskem, in sicer iz njegovega referata, pripravljenega za poljsko-jugoslovansko »okroglo mizo«, ki je bila posvečena soodvisnosti ekonomskih in političnih reform v socialističnih deželah. Med »odvisne socialistične dežele« uvršča prof. Kaminski tiste države, v katerih marksistična-leninistična ureditev ni nastala ob notranji konstelaciji političnih sil, marveč jim je bila vsiljena s posredovanjem Rdeče armade po končani drugi svetovni vojni. ... »Zagovarjam tezo, da stopnja odvisnosti variira tako v pogledu časovnih terminov kot tudi razločkov med pozicijami posameznih držav, kar predpostavlja pomembno variabilo za pojasnjevanje političnih odločitev in procesov, ki se v teh deželah dogajajo.

Glavni izvajalec usodnega preobrata, »pooblaščenec zgodovine«, je politična avantgarda delavskega razreda – njena revolucionarna partija. Ta je tudi nosilka strnjene in teoretsko osmišljene razredne zavesti proletariata, graditeljica in izvajalka strategije in taktike boja za »družbeno osvoboditev dela«. Zato tej partiji že po sami zakonitosti zgodovinskega razvoja pripada vodilna in usmerjevalna vloga, tako v boju za prevzem oblasti kot tudi v celotnem obdobju zavestne in načrtne graditve nove družbe. Partiji, ki ima tako zgodovinsko poslanstvo, pripada povsem logično tudi monopol v določanju in nadzorovanju vsebin celotnega idejnega življenja družbe; in tega monopola ne sme z nikomer deliti in ga nikomur prepustiti.

V tej ortodoksni leninistično-stalinistični interpretaciji (ki je bila sprejeta oz. vsiljena komunističnemu krilu delavskega gibanja) koncepcija »znanstvenega socializma« ni dopuščala niti pedenj prostora za kakršenkoli stvarni idejni in politični pluralizem, kajti ta že s svojo institucijo svobodnih volitev, z več strankami in več različnimi programi, vedno znova ogroža tisto, kar je *bistveni pogoj* za realizacijo projekta preobrazbe družbe iz razredne v komunistično: to pa je nesporna, nepreklicna in odločujoča vloga avantgardne partije v izboru in predpisovanju oblik in poti družbenega razvoja. Potemtakem je pluralizem v idejnem in političnem življenju družbe »sprejemljiv« samo kot stvarno prisoten recidiv preteklosti, in to samo v »udomačeni« oz. »ukročni« obliki ter v mejah nekega celovitega sistema »transmisij«, v katerem so vsi kvazi-samostojni subjekti ekonomskega in političnega življenja podrejeni nedotakljivemu poveljstvu vladajoče partije.

Nobena religija – ne v preteklosti ne v sedanosti – se ni odrekla težnji k monopolu na »božje resnice« – niti odstopila od tega, da bi svojim vernikom prepovedovala častiti druge bogove – razen tistih, ki jih priznava in časti. Zdi se, da velja to pravilo tudi za posvetno religijo komunizma, za religijo, katere bistvo je vera v »socialistično predestinacijo« in v partijo, ki ima zgodovinski mandat, da z uporabo državne oblasti zagotovi približevanje družbe k temu cilju.² V tej interpretaciji, ki si je navzela značilnosti religijske doktrinarnosti in ekskluzivnosti, marksistični svetovni nazor kot uradna (»režimska«) ideologija ne dopušča niti kančka prostora za demokratično toleriranje različnih zamisli in projekcij družbenega razvoja, niti za pluralizem samostojnih ekonomskih in političnih subjektov, ki ne bi bili vgrajeni v enovit sistem monoorganizacijske hierarhije. Monopol kontrole državne oblasti (partijska država) in ideološki monopol partije izhajata iz same narave sodobnih teleokratskih sistemov in sta bistvena predpostavka ne samo za njihovo dozdevno stabilnost, pač pa tudi za sam obstoj sistemov.

Ideološki monopol omogoča vladajoči partiji, da ohranja pri polni moči svoj projekt družbenega razvoja in pohoda h komunistični družbi; je njen varovalni plašč in temeljna opora njene legitimnosti in oblasti – nasproti vsem mogočim »alternativam«. Ko pa se ta ideološki monopol zamaje ali pa se celo podre, je neposredno načet tudi sam sistem oblasti v celoti – začenjajo se procesi njegovega razpadanja. V tistem, kar se danes dogaja v deželah realnega socializma – pa tudi v Jugoslaviji – je prišla do polnega razmaha prav ta ideološka komponenta krize – kriza legitimnosti obstoječe družbene ureditve.

² Probleme in protislovja teleološkega utemeljevanja monopola oblasti razgrinja Leszek Kolakowsky v treh zvezkih svoje študije »Glavni tokovi marksizma«. Gl. navedeno delo, izd. BIZG, Beograd 1985, zv. III str. 593. Zanimiva razmišljanja na to temo lahko najdemo tudi v reviji »Pouvoirs« v izdaji Presses Universitaires de France, št. 6, letnik 1978.

Splošno nezadovoljstvo, ki so ga povzročili vse očitnejše gospodarsko nazadovanje, tegobe in sivina vsakdanjega življenja, utesnjenege v birokratske spona – kar tako drastično odstopa od nenehnih, iz leta v leto ponavljajočih se obetih o boljšem in bogatejšem življenju – je prisililo vladajoče partije (natančneje – njihove upravljalске elite) k hitrejšim in daljnosežnejšim koncesijam političnim in ideološkim nasprotnikom, ki jih je še do včeraj energično prisiljevala k molku in jih praktično pregnala z javnega političnega prizorišča. Preobrat je dejansko šokanten in bi si ga bilo do nedavna težko zamisliti: vodilne politične sile, ki so v skladu s svojo »znanstveno spoznato prihodnostjo« gradile sistem monoorganizacijske hierarhije na vseh področjih materialnega in duhovnega življenja družbe, sprejemajo zdaj idejni politični pluralizem kot edino učinkovito sredstvo za premaganje družbene krize.

Demoklejev meč svobodnih volitev z več kandidati in z več strankami, na katerih naj bi nepredvidljiva in muhasta volja mnogomilijonskega volilnega telesa odločala o jutrišnjih nosilcih oblasti, prisiljuje tudi raznotere frakcije vladajoče politično-upravljalске elite k temu, da pristanejo na licitiranje z radikalno in pavšalno kritiko koncepta in prakse obstoječega sistema partijsko-državnega monopolizma in vseh drugih institucij, s katerimi so se ohranjale pri življenju. Glede na pragmatško-politične motive, s katerimi se utemeljuje, dobiva odstopanje od še včeraj odločno branjenih programskih opredelitev, organizacijskih načel in politične prakse, pogosto podobo in značilnosti paničnega umikanja. Iz pravega tekmovanja v neusmiljeni kritiki prehojene poti in zdajšnjega klavnega stanja, ki izziva nezadovoljstvo in razkačenost prebivalstva, poskuša del profesionalnega upravljalškega sloja prigrabiti iz omajane oblastne pozicije kakšno drobtinico ter si v pogojih končno sprejetega večpartijskega pluralizma izposlovati takšno ali drugačno legitimacijo za udeležbo v boju za oblast. Vladajoče partije v republikah in pokrajinah preko noči spreminjajo barvo svojih fasad, spreminjajo imena in simbole, sprejemajo nove programske dokumente, naravnane k rušenju in razkosavanju vsega tistega, kar so do včeraj še oznanjale in slavile.

Konec enostrankarstva ali konec partije?

S samo dvema ali tremi začasnimi izjemami so procesi nagle dezintegracije obstoječih sistemov oblasti in upravljanja zajeli vse socialistične dežele – tako tiste, v katerih so se dogodile avtentične, pretežno samobitne socialistične revolucije, kot tudi one, v katere je bil socializem »uvožen« od zunaj (dežele »odvisnega socializma«). V takih razmerah se zastavlja usodno vprašanje: ali je mogoče z izsiljenimi kompromisi in koncesijami odpraviti hipoteko preteklosti in odpreti pot ekonomskemu napredku ter stvarni demokraciji, ali pa je to le iluzija zmedene in prestrašene partijsko-državne birokracije, ki si obupno prizadeva za *kakršnokoli ceno* rešiti upravljalško pozicijo in privilegije? Ali je mogoče v tako kratkem času, ki se meri z meseci in dnevi, in pod pritiskom naraščajočih radikalnih zahtev popolni odpravi vseh oblik enostrankarskega političnega in idejnega monopola – izpeljati najširšo demokratično prenovu vladajoče partije, ki naj bi se tako rekoč v teku otresala boljševiskih načel in prakse stroge znotrajpartijske hierarhije in monopolizma? Ali je mogoč stvaren in dokončen prehod in enostrankarskega v večstrankarski politični pluralizem brez pavšalnega zanikovanja in odmetavanja

vsega tistega, kar se je v družbi, v njeni politični in ekonomski strukturi, v idejnem življenju ter v kolektivni psihologiji dogajalo in spreminjalo, nastajalo in razpadalo v več kot štirih desetletjih kontinuirane enopartijske politične vladavine?

Na ta vprašanja, ki jih neizprosno vsiljuje sama družbena stvarnost, ni mogoče odgovoriti z enim samim in enoznačnim pojasnilom, ki bi veljalo za vse konkretne situacije; te so lahko analogne, se pa od dežele do dežele tudi bistveno razlikujejo. Ob skupnih značilnostih sodobnih teleokratskih sistemih moramo upoštevati velike razločke, ki so posledica konkretnih pogojev in okoliščin v preteklem zgodovinskem razvoju, v politični tradiciji in kulturi ter v razporedu sil na družbenopolitičnem prizorišču.

Teleokratski sistemi: značilnosti in razlike

Glavna skupna značilnost današnjih teleokratskih sistemov je ključna vloga, ki jo odigrava uradna ideologija v konstituiranju in ohranjanju celotnega sistema političnih in ekonomskih institucij. Vsak politični sistem ima svojo *ideološko ovojnico* (sistem vrednot, vladajoči kolektivni nazori, pojmovanja in predsodki), brez katere ne bi mogel uspešno funkcionirati in se ohranjati. Normativno strukturo institucij in uradno predpisana, pravno sankcionirana pravila ponašanja je mogoče imitirati ali dobesedno posnemati – ni pa mogoče tega početi z »ideološko ovojnico«, ki se je izoblikovala kot bolj ali manj spontani produkt v daljšem zgodovinskem razvoju. Politični reformatorji ki jih navdihujejo tuja izkustva, te resnice mnogokrat ne upoštevajo; zato se dogaja, da njihove zamisli propadejo – in to kljub velikemu vložku družbene energije ter uporabi močnih in tehnično izpopolnjenih aparatov organizirane prisile in kontrole.

Čas, v katerem živimo, nam je posredoval in nam še vedno ponuja nove dokaze za to zakonitost – in to v takih razsežnostih, kakršnih doslej nismo poznali. S prvo socialistično revolucijo, ki se je – v nasprotju s pričakovanji – dogodila na periferiji svetovnega kapitalističnega sistema, se je zastavilo tudi vprašanje o obligatnosti in univerzalni uporabnosti prototipa nove družbene organizacije, ki se je izoblikoval v krčevitem boju za to, da za vsako ceno obdrži že osvojeno politično oblast (že vzpostavljena »diktatura proletariata« oz. diktatura ene partije, v kateri naj bi bila utelešena zavest in zgodovinski interesi revolucionarnega razreda). Kaj je bilo v tem novem ekonomskem in državnopravnem sistemu, ki se je porajal iz velike kataklizme državljanske vojne in revolucije v eni od zaostalih dežel, dejansko izraz obče zakonitosti epohe, ki se bo nezadržno uveljavila na svetovnem zgodovinskem prizorišču, kaj pa je proizvod povsem specifičnih razmer, v katerih se je dogodil revolucionarni prevrat v carski Rusiji, v kateri v bistvu ni bilo objektivnih materialnih pogojev za »normalen« socialistični razvoj? Ob tem vprašanju se je mednarodno delavsko gibanje, ki že dotlej ni bilo povsem enotno, dokončno razcepilo na dva antagonistična tabora – socialdemokratskega (reformatorskega) in revolucionarnega ali kvazi revolucionarnega (komunističnega).

Ko je Marx utemeljeval idejo zgodovinskega determinizma (neizogibnega sosledja družbenoekonomskih formacij), je tudi zapisal, da kaže razvitejša dežela manj razviti podobo njene prihodnosti. Ali velja to tudi za obratno razmerje: da more postati v družbenoekonomskem smislu manj razvita dežela, v kateri so se socialistično usmerjene družbene sile po revolucionarni poti dokopale do politične oblasti, za bolj razvito deželo obvezni model njene prihodnje organizacije, ki bo vpeljana po zmagi socialistične revolucije? Ortodokсни stalinizem je na to vpraša-

nje odgovorjal kategorično pritrdilno: to se je v povsem konkretni obliki uresničilo po končani drugi svetovi vojni, ko se je sovjetsko vojaško in politično gospodovanje razširilo na vrsto vzhodnoevropskih držav.

Nekatere od teh držav so imele nedvomno razvitejša gospodarstva in materialne proizvodne sile kot Sovjetska zveza, prav tako pa tudi že daljšo tradicijo v parlamentarni večstrankarski demokraciji. Pa vendarle je bil sistem partijsko-državnega monolitizma – s totalno podržavljenim gospodarstvom in z vseobsegajočim političnim in idejnim monopolom edine partije, kakršen je bil vzpostavljen v Sovjetski zvezi za časa vladavine Stalina – razglašen za obvezni model prihodnje družbene organizacije v vseh tistih deželah, ki so stopile na pot »graditve socializma«. Sleherni odklon od tega modela je postal sumljiv in razglašen za krivoverstvo, ki ga je treba zatreti z vsemi sredstvi, ki so na voljo, vključno z zunanjo vojaško intervencijo.

V skladu s tako zakoličenim nedotakljivim ciljem so določene tudi obvezne stopnje, ki jih mora prehoditi sleherna socialistična dežela (faza »ljudske demokracije«, nižja faza socializma, razvitejši socializem in končno komunizem). V tej hierarhiji je bilo priznано, da je Sovjetska zveza kot prva dežela socializma za eno zgodovinsko etapo pred vsemi drugimi socialističnimi deželami, ki se morajo po njej zgledovati. Na podlagi »znanstvenega socializma« oz. »znanstvenega komunizma« je bil določen celo datum, kdaj bo Sovjetska zveza vstopila v komunizem. Po »znanstvenem predvidevanju«, ki ga je v svojem govoru obelodanil generalni sekretar KP SZ Nikita Sergejevič Hruščov, naj bi se to zgodilo natanko pred desetimi leti.

Prototip družbene ureditve, ki je nastal v SZ, je bil razglašen za obvezni vzorec in smerokaz za vse dežele, ki so se podale na pot socializma, edino možni »realni socializem«, ki se je potrdil v praksi. Največ, kar je bilo dopuščeno, je bila izbira različnih poti prehajanja v socializem – to pa glede na to, ker so zatečene zgodovinske razmere, od katerih se pot v socializem začenja, močno različne. Stalinizem, ki se je trdovratno ohranjal tudi po Stalinovi smrti, vse do današnjega dne izganja, prepoveduje in preganja kot krivoverstvo sleherni občutnejše odstopanje od predpisanega modela socializma, sleherni alternativni koncept ali prakso. Vsled tega so Jugoslavija, Kitajska in še nekatere druge dežele in njihove partije doživele (in preživele) v obdobjih velikih ideoloških kampanj večkratno ekskomunikacijo iz matične cerkve, se pravi iz socialističnega tabora.

Usihanje zaupanja v »predestinacijo«

Po mnogih obeležjih, tudi po silovitosti in ekskluzivizmu, imajo ideološki spopadi in vojne v komunističnem krilu delavskega gibanja – natančneje povedano – med vladajočimi komunističnimi partijami socialističnih dežel, mnogo skupnega z verskimi spopadi okoli pravovernosti in herezij znotraj vladajoče cerkvene organizacije, ki so dajali pečat življenju v srednjeveških fevdalnih družbah.

Teleokratski sistemi moderne dobe in tisti v preteklosti, so si v mnogočem podobni. Imajo namreč nek skupni imenovalec: to je vera v predestinirano prihodnost družbe – pa najsi gre za božje kraljestvo na zemlji (kot to uči cerkvena dogmatika), ali pa za povsem zanesljivo svetovno zgodovinsko zmago komunizma (ki jo razglša dogmatski marksizem kot najpomembnejša posvetna religija novejšega časa). Tako kot teokratski režimi preteklih obdobj, se tudi sodobni teleokratski sistemi prizadevajo, da bi zasnovali in zavarovali svojo legitimnost in ute-

meljenost oblasti na monopolu spoznanosti zgodovinske predestinacije in njeni nezamenljivi nalogi pri realizaciji projekta.

Iz same narave teleokratskih sistemov (mednje sodijo vse dežele realnega socializma, pa tudi druge socialistične dežele) izhaja imanentna težnja in tudi *nujnost*, da se vpelje in trajno ohranja ideološki monopol vladajoče partije na vseh poljih duhovnega življenja družbe. S tem so pogojene nekatere značilnosti teh sistemov, pa tudi posebnosti kriz, ki jih danes doživljajo.

Stopnja legitimnosti in potemtakem tudi stabilnosti slehernega teleokratskega sistema sta neposredno odvisni od tega, v kolikšni meri so za družbo privlačni programski cilji vladajoče partije (politične avantgarde) oziroma vizija prihodnje pravične in bogate družbe, v imenu katere si profesionalni upravljalski sloj prilasča in monopolizira pravico do oblasti in arbitrarnega odločanja in upravljanja z družbenimi zadevami. Potemtakem je totalnost ideološkega monopola uradne politične doktrine povsem naravna težnja in tudi pogoj za obstanek teh režimov. S tem lahko pojasnimo nek očiten paradoks: namreč, ko se na neki določeni stopnji razvoja začenja liberalizacija in demokratizacija teleokratskih sistemov, se stopnjuje tudi težnja h krepitvi in utrjevanju vseobsežnega ideološkega monopola. Zdi se, kot da zmanjšano neposredno opiranje na organizirano državno moč in prisilo povečuje težnjo k še bolj učinkoviti politični indoktrinaciji. Tako se more zgoditi (in se tudi dejansko dogaja), da se v deželah, v katerih imajo radikalna socialistična ideologija, sistem vrednot in vizija radikalne demokratične in humanistične preobrazbe družbe globlje lastne korenine in lastna izročila, počasneje otrešajo ideološkega monopola ter z večjimi težavami uvajajo resnični idejni in ideološki pluralizem – kot pa dežele, v katerih jim je bil monopol uradne ideologije pretežno vsiljen od zunaj. Vendar pa bi morali biti v ocenjevanju prednosti ene in druge situacije z vidika nadaljnega razvoja zelo oprezní. V tem drugem primeru (ki se nanaša pretežno na dežele »odvisnega socializma«) obstaja namreč iluzija, da je možno z odpravo ideološkega monopola vladajoče komunistične partije enostavno napraviti križ čez vse tisto, kar se je dogajalo in spreminjalo v idejnem življenju družbe skozi desetletja vladavine tega monopola. Spre gledovanje ali zavestno ignoriranje dejstva, da je zrušeni sistem vseobsežnega birokratskega tutorstva nad idejnim življenjem družbe zapustil posledice in vtisnil sledove, ki jih ni mogoče zbrisati čez noč, lahko le zavre ali upočasni dejanski prehod k pluralističnim oblikam idejnega življenja.

Kaj rešujejo oblastniki: svojo oblast ali dosežke socialističnega razvoja?

Reforme, ki pomenijo radikalno prekinitev s peteklostjo in ki so zgodovinsko nujne, bodo prinesle optimalne sadove samo tedaj, če bodo izhajale iz kritične, vendar realne ocene danega stanja in razporeda moči (torej obstoječega »zgodovinskega gradiva«), ne pa iz pavšalne negacije vsega obstoječega. Njihov cilj morajo biti kar se da globoke spremembe s kar najmanj nepotrebne ga podiranja. Sicer preti nevarnost – danes že razvidna –, da se bo nihalo družbenih sprememb prevesilo v drugo skrajnost ter da bo neizpolnjene obete »svetle prihodnosti«, ki jih je razsipala vladajoča birokracija, nadomestil vulgarni družbenopolitični pragmatizem, v katerem bi se (brez ostanka) utopile tudi vse leve, socialistično naravnane politične sile. To bi seveda pomenilo zmago sil družbenega *statusa quo* nad silami resničnih demokratičnih družbenih sprememb. Tisto, kar se bo dogajalo v nekaj naslednjih letih na Madžarskem, v Češkoslovaški, Poljski, Bolgariji in še v nekate-

rih drugih deželah realnega socializma, bo, v to sem prepričan, ta predvidevanja potrdilo bodisi v pozitivnem ali negativnem smislu. Očitno so seveda možna gibanja v zelo različnih in celo diametralno nasprotnih smereh.

V sedanji zaostreni krizi se je vprašanje kontinuitete in diskontinuitete družbene razvoja in preobrazbe pojavilo v zaostreni in akutni obliki tudi v deželah, ki so izpeljale svojo originalno in avtohtono socialistično revolucijo in prehodile v postrevolucionarnem obdobju svojstveno razvojno pot. V to skupino se uvršča tudi Jugoslavija. Ali je možno v tej deželi uresničiti prehod od sistema partijsko-državnega monolitizma k sistemu večpartijskega političnega pluralizma – in ob tem ohraniti ter še naprej razvijati nekatere bistvene pridobitve predhodnega razvoja, ki so se porajala kot oblike odpora in protesta proti stalinističnemu birokratskemu totalitarizmu, represijam znotraj »socialističnega tabora« in v vsaki posamični deželi? To vprašanje je še posebej pomembno in ima dodatno težo zato, ker je Jugoslavija prva dežela, v kateri antistalinistična herezija ni bila zadušena.

Zmagoviti odpor in povračilni udarec, ki ga je Zveza komunistov Jugoslavije prizadejala stalinističnemu pritisku, se je odigral v zgodovinskem ambientu, za katerega je značilna nesporna prevlada marksistično-leninistične doktrine v komunističnem krilu delavskega gibanja, se pravi dominacija ideologije in institucij teleokratskega sistema vladavine. In tako, kot je bilo vedno dotlej, ko so se spori dogajali v mejah še nenačetega ideološkega monopola neke organizacije (cerkve, partije, gibanja), se je konflikt med KPJ in Kominformom izražal kot konflikt doktrinarno-sholastične narave, kot spor okoli tega, kdo pravoverno razlaga in uveljavlja, kdo pa pači in ponareja nedotakljivi Marxov nauk o temeljnih vprašanjih razvoja socializma v sodobnem svetu.

V programu ZKJ iz leta 1958 in v mnogih zgodnejših in kasnejših teoretsko-političnih razpravah je bila podana bolj ali manj celovita jugoslovanska kritika stalinizma kot grobe birokratske revizije marksističnega svetovnega nazora in njegovega revolucionarnega progresivno-emancipacijskega bistva in poslanstva; v kritiki so bili ponujeni, – spet na podlagi marksizma, pa tudi lastne prakse – drugačni pogledi na bistvena vprašanja, kot so: perspektive in poti osvobajanja mezdnega dela prek razvoja proizvodnega in teritorialnega samoupravljanja; vloga in transformacija države v socializmu; »diktatura proletariata« kot gonilna sila socialističnega razvoja; vodilna vloga avantgardne partije in vprašanje njene zraščeniosti oz. ločitve od aparata državne oblasti; opuščanje načela in sistema monoorganizacijske hierarhičnosti in odrejene vloge vseh družbenih organov in organizacij nasproti vladajoči partiji; pojmovanje socializma kot svetovnega procesa, ne pa kot teritorialne organizacije sovjetskih satelitov pod poveljstvom KP SZ, itd.

To, da so se takšne ideje pojavljale v preobleki doktrinarnih in tudi dogmatskih razprav med dvema krili iste »marksistične cerkve«, in pa to, da se je v zadnjih letih stopnjevala svetovna, politična, ideloška in moralna kriza vseh teleokratskih sistemov – vključno z jugoslovanskim – ne sme biti razlog zato, da bi se »pozabilo«, kakšen progresivni pomen in vpliv je imela in ga še vedno ima jugoslovanska protistalinistična hereza v času, ko se je pojavila – in tudi kasneje. Ne moremo dvomiti da sta bila jugoslovanski upor in kritika stalinizma pomemben ferment v političnih in ideoloških vrenjih, do katerih je prišlo nekoliko pozneje v deželah realnega socializma in tudi v Sovjetski zvezi.

Med tistimi, ki preučujejo in analizirajo spremembe v »komunističnem svetu«, vlada glede »jugoslovanskega primera« bolj ali manj enotna ocena. Prav tako ni mogoče podvomiti v to, da je bil razkol s Kominformom izhodiščna točka za ne vedno dovolj konsistentne, toda daljnosežne demokratične preнове premišljeva-

nja socializma ter za praktično iskanje in preskušanje demokratične *samupravne alternative* stalinistično-birokratskemu modelu družbene organizacije, ki se je brezobzirno vsiljeval kot edini in »realno« možen.

Vendar je bilo na tako začrtani poti tudi mnogo omahovanj in odstopanj. Celo inavgurator družbenih sprememb – vladajoča partijsko-državna oligarhija, ki je imela v rokah ogromno politično moč – je bila zaradi protislovnih teženj in interesov znotraj razdvojena, njeni odnosi z množicami neposrednih proizvajalcev so postajali vse bolj zapleteni in napeti. Ta oligarhija je bila bolj ali manj enotna tedaj, ko se je odločala o odporu birokratsko-hegemonističnim pritiskom od zunaj – pa tudi o reafirmaciji ideje o družbenem osvobajanju dela, o prenosu upravljanja s proizvodnjo ter delitvijo v roke samih delavcev in njihovih samoupravnih organov in organizacij. Ko pa je začela uveljavljena praksa teh revolucionarnih zamisli vse bolj – posredno ali neposredno – ogrožati in spodkopavati dotlej nesporno oblast politične oligarhije, vplivnega in številčno močnega profesionalnega politično-upravljalškega sloja, je prišla v krizo, včasih povsem razvidno drugič pa zgolj latentno, tudi notranja enotnost državno-partijskega vodstva, s tem pa tudi avtoriteta in legitimnost njegove oblasti.

Enopartijska vladavina v imenu »zgodovinskega interesa« delavskega razreda, in pravna država, ki izključuje politični monopol ene same partije, sta trčili skupaj v nepomirljivem spopadu; že dve desetletji sta minili v znamenju neuspešnih poskusov, da bi se ta spopad razpletel v korist pluralistične demokracije in socializma. Izkazalo se je, kako težko je vladajoči politični organizaciji rešiti gordijski voz, kako ostati zvest temeljnim in originalnim programskim usmeritvam ter vizijam globlje socialistične preobrazbe družbe – in hkrati ohraniti nadzor nad globalnimi tokovi socialistične reprodukcije, nad »družbenim kapitalom«, ki je bil in ostaja tudi naprej materialni temelj njene arbitrarne politične oblasti.

Dva zgodovinska zgreška

Že pred sedanjimi poskusi, da bi to protislovje razrešili z uvajanjem političnega pluralizma, se pravi večstrankarskega parlamentarnega sistema, smo doživeli dva huda zgodovinska neuspeha:

Prvi je bil ekonomska reforma, spočeta sredi šestdesetih let z namenom, da se gospodarstvo (»združeno delo«) osvobodi brzd etatiistično-birokratskega tutorstva in da postanejo samoupravna podjetja kot blagovni proizvajalci v tržnem gospodarstvu samostojni in temeljni subjekti razširjene reprodukcije. Toda ta ambiciozno zasnovana reforma je propadla. Do odstopanja od nje je prišlo že po nekaj letih, in to pod pritiskom močne koalicije konservativnih družbenih sil, ki so združevale dogmatsko-birokratsko krilo vladajoče politične organizacije, psevdoleve zagovornike in ideologe »čistega socializma«, »osvobojenega« blagovne proizvodnje in tržišča, ter tistih delov proizvajalskega razreda, ki jih je etatizem »pokvaril«, ki zaradi svoje nizke storilnosti in nedela niso mogli uspešno poslovati in plavati na površju brez politične zaščite in podpore lokalne in nacionalno-republiške politokracije.

Drugi neuspeli poskus, da se razrešijo vse večje razvojne težave oktroiranega samoupravljanja kot globalnega sistema družbene organizacije, in se hkrati ohrani neokrnjena oblast partijsko-državne birokracije, obsega celotno obdobje snovanja ustavnih amandmajev (1967–1971), nove ustave (1974) in Zakona o združenem delu (1976).

Bistvo tega obsežnega opusa bi lahko najkrajše označili kot globalna *normativna anticipacija prihodnosti*, h kateri se družbeni razvoj zavestno usmerja.

Podržavljena in uradniška partija

Želja, da se z normativno anticipacijo domnevnih prihodnjih odnosov kompenzira in prikrije odsotnost stvarnih odnosov, ki naj bi delovali v korist tistih, ki so objekt vladanja, je značilna za vse teleokratske sisteme. Vendar je šla v tem pogledu Jugoslavija najdlje; o tem pričajo še vedno veljavna ustava in ustavni amandmaji, »sistemski zakoni« in vrsta drugih iz njih izvedenih državnih in samoupravnih aktov. Nastal je grandiozni in vseobsegajoči sistem normativnih fikcij, ki kot neprozorna zavesa ovija in zakriva stvarne družbene odnose.

Glede na proklamirane cilje postaja sistem normativne anticipacije prihodnosti vse bolj kontraproduktiven; namesto da bi pospeševal procese v smeri odpiranja prostora za ustvarjalno delo in večji vpliv razreda proizvajalcev, paralizira in ideološko mrtviči prav tiste sile, ki bi morale biti že po svoji naravi glavni nosilec progresivnih družbenih sprememb, ki pomenijo bistvo socializma.

Oktroirano samoupravljanje – darilo vladajočega družbenopolitičnega upravljalskega sloja – postaja ena največjih ovir za uveljavljanje resničnega samoupravljanja!

Prehod na sistem podrobnega reguliranja vseh odnosov v sferi materialne proizvodnje in delitve – kot tudi v vseh drugih sferah družbenega življenja, ustavnega in zakonskega *predpisovanja* vloge in načina dela vseh samoupravnih in političnih subjektov (vključno z organi družbenopolitičnih skupnosti kot tudi s kvazi-samostojnimi družbenopolitičnimi organizacijami) so zakonodajalci utemeljevali in upravičevali z nujnostjo, da se samoupravljanje zavaruje pred tehnokratsko uzurpacijo in neregulirano tržno stihijo. Vendar se je izkazalo, da je hipertrofirani normativizem izredno močan instrument, s katerim politokracija sila uspešno brani in utrjuje svojo arbitrarno oblast nad delavskim razredom.

V tej točki so prišli ožji interesi partijsko-državne birokracije ter odločne zahteve po večji dejanski demokraciji in svobodi do ostrega spopada. Normativna in toga, od zunaj vsiljena institucionalizacija ožjih parcialnih interesov (interesov, ki se nanašajo na primarne samoupravne organizacije in skupnosti, na ožjo teritorialno umeščenost in na posebne, vase zaprte »nacionalne ekonomije«, med katerimi se odnosi urejajo z državno-političnimi dogovori in pogodbami), je samoupravljalce odvrčala od samoupravljanja in v njih ubijala voljo, da sploh sodelujejo pri nečem, kar ima vse bolj in bolj le formalni in ritualni značaj.

Po nekaj desetletjih močne ekspanzije, po uspešnem političnem in ideološkem odporu stalinizmu ter po pomembnih demokratičnih preobrazbah v ekonomski kot tudi v politični sferi družbenega življenja, se zdi, da je oktroirano samoupravljanje izčrpalo ves svoj progresivni naboj, zabredlo v stagnacijo in tudi v kronično krizo. S to krizo pa postaja vprašljiv sam temelj *legitimnosti* sistema oblasti in upravljanja, posebej pa apriorno priznana in z ustavo zakoličena vodilna vloga Zveze komunistov. V vseh teleokratskih sistemih je namreč nosilni kamen legitimnosti oblasti vizija prihodnje družbe, družbe pravičnosti in prosperitete, ki jo snuje in zagotavlja politična avantgarda delavskega razreda. V jugoslovanskem primeru je ta vizija globalni sistem samoupravne organizacije družbe, kot ga zarisujejo program ZKJ in temeljna načela ustave.

Mimogrede rečeno: če se je tako težko izvleči iz blata normativizma, ki breme-

ni program ZKJ, ustavo in vse druge ustavnopravne in politične dokumente, je med drugim tako tudi zaradi tega, ker je ta balast hkrati normativna anticipacija vsega tistega, kar naj bi pomenilo afirmacijo in varstvo legitimnosti oblasti!

Niti ekonomska reforma – začeta in opuščena v šestdesetih letih – niti normativna kanonizacija »integralnega samoupravljanja«, ki je tej sledila, nista prinesli razpleta v vse bolj očitni krizi sistema partijsko-državnega monolitizma. Po tavanjih in razočaranjih (ki so imela nemajhno družbeno ceno), je bilo končno spoznano, da je ključno vprašanje sleherne resnične reforme – reforma organiziranih političnih sil, konkretno Zveze komunistov in »transmisij«, prek katerih deluje – Socialistična zveza delovnega ljudstva, Zveza sindikatov itn. Pri uresničevanju programa treh reform (sprejetega na prvi konferenci ZKJ) je največ preglavic in težav povzročal in jih še vedno povzroča prav »tretji člen« v verigi, temeljito preoblikovanje same partije. Ta reforma je postavila na močan prepričan način samo organizacijo Zveze komunistov, njeno sposobnost, da se postavi »na raven svojih zgodovinskih nalog«, kot jih opredeljuje njen program. Latentno, do nedavnega z veliko mujo zatajevano protislovje med dolgoročnimi cilji »podružbljanja politike« ter osvobajanja gospodarstva iz klešč etatističnega tutorstva, ter ozkimi interesi politično-upravljalске mašinerije – ki se spontano in tudi zavestno prizadeva ohraniti oblast, zasnovano na »komandni ekonomiji«, je silovito planilo na dan in se med desetletno krizo vse bolj zaostrovalo.

Štiri desetletja vladanja v pogojih partijsko-državnega ideološkega in kadrovskega monopola, se pravi brez učinkovitih mehanizmov kontrole oblasti, so zapustila pogubne negativne posledice za samo vladajočo partijo, za njen revolucionarni profil ter njeno (ne)sposobnost, da deluje kot iniciator in vodnik socialistično naravnanih družbenih sprememb. Daljnosežne birokratske deformacije v družbi so imele in še vedno imajo izostreno zrcalno sliko in oporišče v sami partiji, že zdavnaj podržavljeni in uradniški.

Do kolikšne mere je tudi partija zbirokratizirana in skorumpirana zaradi svoje arbitrarne oblasti in privilegijev, se najbolj očitno kaže v tem, kako se partijska vodstva odzivajo na sedanjo družbeno krizo. Ko se je kriza v vseh sferah družbenega življenja zaostрила do stopnje, ko so postale spremembe v dosedanjem načinu dela in v strukturi partijske organizacije neizogibne in nujne, se partija kljub vsem deklaracijam ni podala na pot resničnih notranjih reformacij. Namesto tega je stvarno razpadla na samostojne, medsebojno hudo sprte republiške in pokrajinske stranke. Pri tem je sleherni njen osamosvojeni del ohranil vse lastnosti avtoritarne organizacije in oblike delovanja, ki so bile značilne za nekdanjo enotno partijo v celoti: a) zraščanje partije in aparata državne oblasti, b) »komandna ekonomija« in primat politike nad gospodarstvom, c) monopol političnih oligarhij na področju celotne kadrovske politike, d) monopol kontrole sredstev informiranja in drugih »ideoloških aparatov« sodobne države, ki so postavljeni v vlogo agentov dnevno-političnih ciljev in potreb.

V pogojih pospešenega preobražanja centraliziranega v policentrični etatizem, naštete značilnosti sistema partijsko-državnega monopola ne pojenjujejo, pač pa se le multiplicirajo: namesto enega nastaja šest oz. osem takih sistemov. Še več: kolikor bolj postajajo neprestane konfrontacije in prepri in prepri med republiško-pokrajinskimi interesi temeljna vsebina političnega življenja na ravni federacije, toliko bolj se krepi tudi tendenca k nujni homogenizaciji in unifika-

ciji interesov ter opredelitev znotraj vsake federalne enote. Krepitev avtoritarnih metod odločanja in vladanja v eni republiki ali pokrajini spremlja širjenje takih metod na vse druge. To je trajen in močan stimulator krepitev arbitrarne birokratsko-populistične oblasti v obstoječem sistemu policentrističnega etatizma.

Kriza legitimnosti enopartijskega monopola in neuspeh »simuliranega pluralizma«

Tudi v Jugoslaviji (kot v drugih socialističnih deželah) je globoka kriza teleokratskega sistema oblasti postavila do nedavnega tako vplivni politično-upravljalški sloj (organiziran v partiji in ob partiji) pred zelo zapletene dileme in opcije. Kako ohraniti oblast in vpliv, ko pa postaja temelj legitimnosti te oblasti ne le vsak dan tanjši, pač pa tudi v celoti vprašljiv? Je možno to legitimnost obnoviti in utrditi z reafirmacijo ciljev in vrednot, v imenu katerih je partija nekaj desetletij posedovala monopol oblasti – in sicer tako, da bo sredstva in metode boja za te cilje radikalno demokratizirala – z doslednim uvajanjem političnega pluralizma, svobodnih volitev s tajnim glasovanjem ter z več kandidati za vsako volilno funkcijo? Ali pa so razmere take, da demokratične legitimnosti (ki je nujna za premagovanje krize) ne bo več mogoče graditi na zaslugah komunistov v vojni in revoluciji, na učinkovitem odporu stalinizmu, pač pa zgolj na demokratični legitimnosti, ki jo prinašajo svobodne volitve z več strankami, ki se enakopravno potegujejo za podporo volilnega telesa s tem, da mu ponudijo svoje programe in kadre?

Ključno vprašanje – vprašanje legitimnosti dejanskega monopola oblasti Zveze komunistov – se vsiljuje potemtakem povsem konkretno in v zaostreni obliki – z vsemi daljnosežnimi implikacijami, ki jih ta trenutek še ni mogoče različno ugotavljati, še manj pa zanesljivo oceniti. Vendar razmere v družbi in predvsem v sam Zvezi komunistov ne dopuščajo, da se z odgovorom še naprej odlašajo. Po ostrih znotrajpartijskih spopadih in sporih v vseh delih Zveze komunistov (oziroma natančneje – v vseh delih državno-upravljalške strukture) je prevladalo prepričanje, da je uvajanje večpartijskega političnega pluralizma najbolj ustrezna opcija tudi z vidika prizadevanj, da si Zveza komunistov celo v spremenjenih razmerah (brez monopola v upravljanju z državo) zagotovi kar največji vpliv na vse tokove družbenega razvoja in se tako ohrani kot relevanten dejavnik na političnem prizorišču.

Malo pa je resnejših prizadevanj, da bi se spoznalo in ugotovilo, kaj večpartijski politični pluralizem v neki določeni deželi in v nekem zgodovinskem trenutku pomeni z vidika temeljnih in trajnih programskih ciljev socialistično opredeljenih družbenih sil. Sodim, da pravilno razmišlja profesor Žarko Puhovski, ko opozarja, da »izkušnje dokazujejo – od španskih po Francovi smrti do aktualnih dogajanj v nekaterih ‚realsocialističnih‘ deželah (Madžarski, Poljski in seveda v ZSSR – da je v fazi razpadanja monistično zgrajenih političnih sistemov politični pluralizem sprejet domala kot vrednota sama po sebi«. Kar zadeva Jugoslavijo, avtor ugotavlja, da se v njej »pojavi razpadanja ‚realsocialistične‘ mašinerije dogaja... preko vsiljevanja nekakšnega (očitno vse manj uspešnega) kriptopluralizma, se pravi vzpostavljanja partijskih organizacij federalnih enot kot v bistvu samostojnih političnih subjektov-partij.«³

³ Dr. Žarko Puhovski: »Institucionalni subjekt političnega pluralizma«, objavljen v reviji »Samoupravljanje«, št. 7–8, avgust 1989, str. 6.

Ta ugotovitev o specifičnosti jugoslovanskega primera je že nekoliko zastarela. Do nedavnega vztrajno branjena koncepcija nestranskega političnega pluralizma je bila opuščena brez prevelikega besedičenja, sprejet in uzakonjen pa je bil – nekje prej nekje kasneje – večstrankarski politični pluralizem v njegovi klasični obliki. Tam, kjer še niso sprejeli ustreznih zakonskih aktov, jih zdaj pospešeno pripravljajo in sprejemajo. Nastaja vtis, da se republiško-pokrajinske politokracije in družba v celoti brez pretirane žalosti in brez samokritike poslavljajo od še neke (morda tudi poslednje?) iluzije in zablode teleokratske koncepcije »integralnega samoupravljanja«. Ali pa je res tako? Ali »enostavno« uvajanje večstrankarskega pluralizma kot zanesljive in preskušene rešitve za vse probleme in dileme ne pomeni vnašanja novih zablod in slepil, ki jih bo morda treba prav tako plačati z visoko družbeno ceno?

Negativna kadrovska selekcija in njene posledice

Odločitev, da se prestopi iz monističnega v pluralistični sistem, ni in ne more biti sporna, kljub temu pa to dejstvo ne osvobaja napredne družbene misli (revolucionarne teorije) odgovornosti in dolžnosti, da raziskuje in odkriva modalitete in konkretne poti demokratične pluralizacije političnega življenja, da bi potekal ta prehod (ali skok?) v novo stanje dosledno in učinkovito – s kar najmanj rušilnih petresov, s kar najmanjšim razsipanjem sredstev in razvojnih potencialov, ki so – ponekod že obilneje drugod skromneje – nastajali v nedrih »stare družbe«. Niti za trenutek pa ne smemo spregledati dejstva, da vplivni birokratizirani upravljalški sloj v partijsko-državnih vodstvih izpričuje še vedno veliko pripravljenost za naglo (pogosto nervozno in zaletavo) prilagajanje trenutni situaciji.

Več desetletij avtoritarne vladavine, ki je bila zunaj dosega demokratične kontrole izvajanja oblasti – in negativna selekcija upravljalških kadrov v tem celotnem obdobju (regrutiranje in ustoličevanje novih liderjev in njihovih trabantov v birokratskih kabinetih, namesto na družbeno-političnem prizorišču), sta zapustili daljnosežne negativne posledice v strukturi in v praktičnem ponašanju pretežnega dela profesionalnega politično-upravljalškega sloja. V zdajšnjem času, ko je kriza teleokratskih sistemov podrla vse privide idilične enotnosti in soglasnosti, so prišle na beli dan vse negativne plati politične stvarnosti: korupcija, afere ter neskrupulozno tekmovanje klik v boju za oblasti in »položaje«. V snovanju družbenih vizij in vrednostnih sodb o stanju v družbi ter o aktualnih in prihodnjih razvojnih perspektivah, je zaznavno pravo preskakovanje iz ene skrajnosti v drugo. Od apologetskega veličanja realnih odnosov ter normativnega cvetličanja o idilični prihodnosti, se razkriva oster zasuk h krutemu in pavšalnemu zanikovanju vsega, kar je bilo ustvarjenega in kar je bilo razglašeno za pridobitev, cilj in trajno vrednoto socialistične družbe v njeni evoluciji. Spodbujena z nakopičenim nezadovoljstvom vsled stvarnih družbenih tegob, še bolj pa z revnašizmom in mržnjo nekdanj poraženih razredov in družbenih skupin, se ta preboj kritičnih destrukcij ni sposoben zaustaviti pred nobenimi razumnimi mejami, ki jih terjata elementarna objektivnost in spoštovanje evidentnih dejstev.

V svoji naravnosti k pragmatičnemu prilagajanju razmeram, da bi s tem obranil in tudi utrdil lastno pozicijo, se del upravljalškega sloja (del republiško-pokajinskih partijskih vodstev) pridružuje temu hudourniku »neprizanesljive« (in pogosto tudi neskrupulozne) kritike, ali pa si prizadeva, da postane celo zastavonoša in strujanja usmerja v skladu s svojim potrebami. Da bo paradoks še večji,

odigravajo pri tem ključno vlogo »ideološki aparati« partijske države, posebej televizija in tisk. Podira se teleokratski sistem oblasti in upravljanja, še naprej pa se trdoživo ohranjajajo in delujejo nekateri nosilni stebri tega sistema. Monopol neposredne politične kontrole sredstev javnega obveščanja, tiska in televizije, je še vedno v rokah ozkega kroga oblastnikov v republikah in pokrajinah, ki jih morejo zato optimalno izkoristiti v svojih medsebojnih političnih (oz politikantskih) obračunavanjih in v širjenju ter netenju nacionalističnih predsodkov ter povsem iracionalne patološke nestrpnosti ter mržnje med narodi. Patetični pozivi k ugašanju »medijske vojne« in k ponovni »vrnitvi k razumu«, ne prinašajo sadov, ker ima ta »vojna« globoke korenine v hudih birokratskih deformacijah policentričnega etatizma; poseben pospešek dajejo temu vse bolj zaostreni frakcijski boji za oblast, ki potekajo med partijskimi vodstvi oziroma med »naciokracijami«, ki so se izoblikovale v vseh republikah in pokrajinah.

To samo vase zaverovano zaupanje v vseodrešujoči učinek golega priznavanja in legalizacije večstrankarskega političnega pluralizma, pomeni nekakšen odmik Zveze komunistov od lastne zgodovinske odgovornosti za nadaljnji razvoj in poti družbenega razvoja. Kajti prehod k resničnemu demokratskemu pluralizmu v političnem in družbenem življenju nasploh ne more biti uspešen le tedaj, če se izhaja v iniciranju in usmerjanju tega procesa od danih družbenih razmer, od obstoječih proizvodnih sil ter odnosov in institucij, ki so se izoblikovale v obdobju večdesetletnega razvoja vladajočega teleokratskega sistema. Skratka, kolikorkoli bi mogel biti zgodovinski preobrat temeljit in radikalen, mora vedno upoštevati tudi »podedovano zgodovinsko dediščino«. Sicer se nujno dogaja, da vedno in znova zapadamo v destruktivno stihijo in nove uto-pije.

Konec ideološkega monopola ali konec ideologije?

Prvi pogoj za resnični politični pluralizem, ki vključuje tudi svobodno tekmo-vanje enakopravnih političnih strank, je ukinitve ideološkega monopola Zveze komunistov oz. partijsko-državnih političnih vrhov. Vendar to da se Zveza komunistov zavestno odreče od zunaj vsiljenemu ideološkemu monopolu, še ne pomeni – ali vsaj ne bi smelo pomeniti – da se odreka lastni revolucionarni ideologiji ter temeljnim programskim ciljem, iz katerih njen program izhaja. Brez revolucionarne ideologije Zveze komunistov ne more biti revolucionarna partija; zgublja torej svojo izvirno identiteto, se ločuje od lastne preteklosti, ter se s priznanjem storjenih napak hkrati odreka tudi velikim in epohalnim dosežkom, med katere sodi *zgodovinski »ne«* stalinizmu ter zgraditev samoupravne alternative birokratskemu modelu socializma, kar je oboje – v pozitivnem smislu – Jugoslavijo razločevalo od drugih držav realnega socializma.

Nakazuje se torej dejanska nevarnost, da neprincipialno »prilagajanje« Zveze komunistov njej neugodnim ideološko-političnim tokovom, ki jih naplavlja sedanja kriza, reducirata to organizacijo v celoti na vlogo enega od številnih političnih subjektov, katerih dejavnost je omejena na pragmatični vsakdanji politični boj za pritegovanje glasovalcev ter na *ad hoc* večino v volivnem telesu in parlamentu. Taka partija, ki svoje cilje prilagaja kratkoročnim interesom in sporazumom, zgublja sposobnost za pritegovanje in strnjevanje dejanskih sil demokratičnega družbenega preobražanja, ki se spontano porajajo v vsaki fazi družbenega razvoja.

Brez tega, brez široke koalicije vseh levih družbenih sil pa ostaja Zveza komunistov neobgljena, ter se – v opreki s proklamiranimi cilji –, spreminja v konservativno družbeno silo, v zagovornico *statusa quo*.

Zdaj že dokaj bogato izkustvo boja za prehod k demokratičnemu političnemu pluralizmu, opozarja na neko ne tako nepomembno latentno nevarnost: pod vplivom programsko-političnih interesov politično-upravljaljskega sloja v sami partiji, se lahko spremenjene metode boja za temeljne cilje in vrednote družbene preobrazbe prelevijo v spreminjanje ali dejansko opuščanje samih ciljev boja. In v praksi se to dejansko dogaja.

V programskih dokumentih novejšega datuma in v vsakdanji politični propagandi so razredni interesi in cilji – vključno z družbenimi spremembami v korist združenega dela (razvoj samoupravljanja itn.), povsem potisnjeni v ozadje, v središče pozornosti pa prihaja obramba bojda ogroženih interesov nacije, popravljanje zgodovinskih krivic, ki naj bi bile naciji prizadejane ali se ji še vedno dogajajo. Zato so bojda krivi drugi narodi oz. njihovi perfidni in brezskrupolozni voditelji. Neprestano kujejo potuhnjene zarote, si izmišljajo politične ukane in prevare, da bi uresnili svoje načrte o nadaljnjem poniževanju in ropanju »našega ljudstva«, da bi ga končno povsem uničili. To povsem odkrito pritrjevanje in laskanje nacionalnemu samoljublju, megalomaniji ter zastraševanju z nevarnostjo, ki z vseh strani preti naciji in celo njenemu obstanku, ustvarja temelje za totalno (in totalitarni) nacionalno »homogenizacijo«. Z razvijanjem prapora boja za reševanje »lastnega« naroda in njegovih nedotakljivih interesov, rešuje vladajoča politična garnitura v bistvu svojo oblast, lastne upravljaljske pozicije in privilegije. Homogenizacija naroda pod taktirko homogenega političnega vodstva je dandanes najbolj razširjena in najbolj pogosto uporabljena oblika stvarnega ukinjanja in preprečevanja formalno sprejetega demokratičnega političnega pluralizma.

Zamenjava temeljev legitimnosti: manipulacijske potence nacionalizma

Ko postane obramba monopola oblasti glavna ali celo edina skrb vladajoče partije, zaide »teleokratski sistem« (jugoslovanski ali katerikoli drugi) zakonito v slepo ulico. Tedaj pride do bolj ali manj odkritega spreminjanja samih temeljev legitimnosti oblasti. Namesto stare, »izrabljene« podstati legitimnosti, ki nima več moči in prepričljivosti (zaradi poraza dekretiranega »osvobajanja dela«), se je treba oprijeti novega temelja legitimnosti – to pa je brezkompromisna obramba nacionalnih interesov in graditev suverene in močne nacionalne države, ki to zagotavlja.

Nacionalistična ideologija kot specifična oblika iracionalnega kolektivističnega egocentrizma, ki si pridobiva na relativno lahek način velik vpliv na množice, ki so zaradi kriznega stanja zbegane in frustrirane, ima potemtakem močno potencialno oporo v družbeni stvarnosti in množični psihologiji. V preteklih stoletjih nastale nacionalne mite in predsodke se dá zlahka ponovno oživeti in jih preusmeriti v slepo netolerantnost in mržnjo do drugih narodov, ki živijo v soseščini ali pa celo na istem geopolitičnem prostoru.

Nemajhno vlogo igra pri tem zgodovinska hipoteka, in tudi sicer turobna preteklost Balkana. V obči družbeni krizi in v nakopičenem socialnem nezadovoljstvu ponuja nacionalistična ideologija sila preproste in iz trte zvite »razlage« za vse težave in nezgode, s katerimi se družba ubada: vse bi bilo boljše in drugačno, če ne bi bilo potuhnjenih iger pripadnikov drugih veroizpovedi in drugih narodov.

Jugoslovanski tisk in radiotelevizija, striktno razdeljena po republiških in pokrajinskih mejah, ponujata v zadnjih nekaj letih obilico primerov sistematičnega sejanja sumničenj, nezaupanja in sovraštva med jugoslovanskimi narodi. Družba se dobesedno duši pod bremenom neprestanega razpihovanja in napihovanja med-nacionalnih fobij.

Vse to se ne bi dogajalo – ali pa vsaj ne v takih razsežjih –, če ne bi šlo za brezskrupulozno zlorabo nacionalizma kot zelo učinkovitega in že tolikokrat preizkušenega *sredstva* politične manipulacije v boju za oblast. V procesu prilagajanja razmeram policentričnega etatizma, so partijsko-državni vrhovi republik in pokrajin bolj ali manj odkrito zaigrali na karto nacionalizma, kar je prizadejalo uničujoč udarec enotnosti partije in stabilnosti družbe sploh. Očitno gre za poskus inoviranja in morda celo širjenja načetega temelja legitimnosti monopola oblasti, ali pa za prizadevanje, da vsaj delno ali začasno odbijejo udarce demokratičnih posledic političnega pluralizma, ki se ga ne dá zaustaviti. Kajti resnični večpartijski politični pluralizem je *nezdružljiv* z nacionalno homogenizacijo!

Monopol ene same partije na izražanje in tolmačenje nacionalnega interesa (pa najsi je formalen, določen z ustavo ali pa dejanski), potiska neizogibno proces nazaj v enostrankarstvo. In jugoslovanska politična stvarnost v tem trenutku to že jasno izpričuje.

Usoda ideološkega aparata partijske države

Sistem partijsko-državnega monolitizma, ki je bil zgrajen in normativno izoblikovan v nekaj desetletjih, se je porušil v presenetljivo kratkem času. Tu ne gre samo za realsocialistični (etatistični) model sovjetskega in vzhodnoevropskega tipa, pač pa tudi za alternativni model »integralnega samoupravljanja«, kakršen se je izoblikoval v Jugoslaviji. Seveda so med temi sistemi razlike, in to ne majhne niti ne zanemarljive. Vendar pa je v prvem in drugem primeru glavni vzrok krize in poloma v bistvu isti. To je vse očitnejša nesposobnost teh sistemov, da učinkovito organizirajo in spodbujajo razvoj materialnih proizvodnih sil, da bi šli v korak z neslutnimi možnostmi, ki jih prinaša znanstveno-tehnološka revolucija našega časa. V nasprotju s tem, kar se je še do nedavnega mislilo in zatrjevalo, niti sistem državno-planskega gospodarstva niti sistem »dogovorne ekonomije« pod birokratsko-političnim tutorstvom, nista uspela v praksi opraviti tega zgodovinskega izpita.

Iz ekonomskega sektorja, v katerem je izbruhnila, se je kriza z neustavljivo močjo razširila tudi na druga področja družbenega dela in ustvarjanja – pa tudi vsakdanjega življenja. V vseh svojih razsežjih in zapletenosti se je pojavil problem kričečega neskladja med stanjem v materialni proizvodnji, kjer se začenja vse odločnejši prehod k sistemu blagovne proizvodnje s pluralizmom oblik lastnine in tekmovanjem med blagovnimi producenti, med stanjem v politični sferi, kjer je večstrankarski politični pluralizem že napravil odločilni preboj, ter med stanjem v sferi ideološke nadstavbe, kjer se še ohranjajo in po inerciji delujejo predimenzionirani in dragi »ideološki aparati« partijske države, namenjeni ohranjanju enostrankarskega ideološkega monopola.

Kaj se v pogojih stvarnega razkroja ideološkega monopola edine stranke dogaja v sistemu sredstev javnega obveščanja, ki so delovala in še delujejo pod neposredno kontrolo ustreznih političnih centrov? Kaj se dogaja na področju založniške dejavnosti in publicistike, kjer so bili in se še vedno ohranjajo mehanizmi (izdaja-

teljski svet, kontrolna vloga ustanoviteljev), ki zagotavljajo, da ta celotna dejavnost poteka v mejah, ki jih določa uradna ideologija? Kakšne spremembe so potrebne v celotnem šolskem sistemu, v katerem je bil marksistični svetovni nazor (ponekod pa je še vedno) obvezna podstat vseh učnih programov? Kakšna bo usoda specializiranih institucij (političnih šol, ljudskih in delavskih univerz, znanstvenih inštitutov ter raziskovalno-izobraževalnih »centrov« na področju družbenih znanosti), katerih temeljni smoter je bil razvijanje in propagiranje marksistične teorije, še posebej pa teorije in projekcije razvoja samoupravne družbe?

Vsi ti »ideološki aparati« teleokratskega sistema, ki so bili vzpostavljeni in so se skozi desetletja izpopolnjevali, so vsrkali številne kadre in ogromna družbena sredstva. Njihova dejavnost in intelektualna produkcija – pa kakorkoli ju že ocenjujemo – sta zaobsegali del pahljače idejnega življenja družbe. Če si partija (Zveza komunistov) prizadeva, da bi imela resničen vpliv na prihodnje tokove družbenega razvoja in da bi bil nujni prehod iz sistema partijsko-državnega političnega in ideološkega monopola v sistem demokratičnega pluralizma kar najmanj boleč ter za družbo kar najbolj racionalen, mora najti odgovore na zastavljena vprašanja o prihodnji usodi naštetih institucij ideološke nadstavbe, ki so z novimi pluralističnimi odnosi v ekonomski in politični sferi očitno povsem inkompatibilne.

Scenarij birokratskega »upravljanja s krizo«

Kaj se bo zgodilo, če bosta akcija in ponašanje vodilnih partijskih in državnih organov determinirani predvsem z najožjimi pragmatičnimi interesi profesionalnega politično-upravljskega sloja – se pravi z bojem za oblast in obstanek? V tem primeru se bo nadaljevala dosedanja kratkovidna politika, ki je imela že doslej pogubne posledice in ki je bistveno prispevala k podaljševanju in zaostrovanju krize. Ta »politika« se je, kot je znano, »odlikovala« po tem, da nedopustno dolgo ni priznavala oz. je ignorirala nastanek in nadaljnje poglobljanje krize; da je potem zanikovala vsakršno soodvisnost med krizo v enem segmentu družbene stvarnosti (npr. v gospodarstvu) s stanjem v vseh drugih segmentih družbenega življenja – da bi konec koncev –, ko je postala ta nelogična teza povsem razkrinkana, to dejstvo priznala in »dovolila« razmišljati o nujnosti reforme ter o pripravah nanjo – vendar samo v vnaprej zakoličenih in najavljenih razsežnostih (namreč v apelu uradnega predlagatelja, da se je treba lotiti sprememb dosedanjih neustreznih normativnih rešitev).

In končno: če bi ta izsiljena parcialna odstopanja in taktika umikanja korak za korakom ne prinesla zelenih uspehov, se odnos do nerazrešenih problemov radikalno spremeni: s pozicije trdovratne obrambe *statusa quo* se politika usmerja na pozicijo »neusmiljene kritike« danega stanja, razplet pa se išče v brezpogojnem (četudi zgolj deklarativnem) pristajanju na eno samo čudodelno formulo, ki že sama po sebi razrešuje vse probleme. Enkrat je to npr. »svobodni trg«, drugokrat »kolektivno odločanje in odgovornost«, pa spet »samoupravni (in seveda tudi politični) pluralizem«, itn.

Skrivanje za takšnimi obrazci je pomagalo Zvezi komunistov, da se vsaj formalno razbremeni odgovornosti za prešibko oziroma nikakršno konkretno angažiranje v razreševanju izjemno težavnih in zapletenih problemov, ki jih sedanja kriza sproža. S tem se hkrati prikriva tudi zaostrovanje protislovja med partijskim članstvom, ki je vse bolj razočarano in resignirano vsled vse očitnejše nezmožnosti njegove organizacije, da mobilizira in navdušuje lastne in širše družbene sile za

povsem konkretne bitke v prevladovanju krize – ter vodilnimi sloji v Zvezi komunistov in v organih državne oblasti, ki se ubadajo zgolj z lastnimi problemi ter so paralizirani vsled nacionalnih frakcijskih spopadov in zato sploh nemočni, da bi se uspeli ubadati z resničnimi problemi in zagotoviti zmago enotni akciji v boju proti vse bolj številnim in vse bolj agresivnim protikomunističnim silam. To notranje protislovje je vsajeno v samo Zvezo komunistov in postaja s tem odločujoči dejavnik vsesplošne družbene krize.

Obrambna taktika in restriktivni odnos Zveze komunistov do nujnih družbenih sprememb sicer v končni konsekvenci teh sprememb ne more zaustaviti, lahko pa zmanjša njihov pozitivni učinek – tako z vidika demokratične stabilizacije družbe kot tudi z vidika vpliva organiziranih sil socialistične zavesti na občo naravnost družbenih gibanj.

Zgoraj nakazani »scenarij« izvajanja in posledic izsiljenih družbenih reform ni nikakršna samovoljna miselna konstrukcija. Po tem scenariju so potekale vse ekonomske in politične reforme v zadnjih desetih letih. Brez vnaprej dovolj premišljenih posledic ter brez močnejše opore na politično voljo, ki bo reforme spodbujala, so postajale reforme medsebojno vse manj usklajene in razparcelizirane. Prihajale so vedno z zamudo in so orale mnogo bolj plitve brazde, kot pa je to terjal čas. S tem pa se je kriza podaljševala v nedogled.

Ponovno na križpotju

Izkustva iz dosedanjih reformnih prizadevanj še niso prišla v optiko širših in bolj izostrenih kritičnih analiz. To pa bi bilo dandanes še kako potrebno. Prihaja trenutek, ko bo že legalizirani in vse bolj navzoči večstrankarski politični pluralizem postavil v kritično optiko vse »ideološke aparate« in vse transmissijske mehanizme, ki so nastajali ali so se razvijali v orbiti ideološkega monopola vladajoče partije. Njim so že šteti dnevi. Kaj pa bo nastajalo za njimi? Ali se bo vakuum, do katerega je prišlo s podiranjem institucij in aparatov doslej veljavnih ideoloških monopolov, zapolnjeval s plimo antagonističnih ideologij »meščanske desnice«, verskega fundamentalizma, nacionalističnega sovraštva in ekskluzivizma, ali pa bo partija zmogla toliko moči, da si bo razen političnega izborila tudi stvarni demokratični idejni pluralizem, ki predpostavlja strpno in neovirano soočanje različnih svetovnih nazorov in različnih ideologij. Pogoje za tak demokratični pluralizem pa more zagotoviti samo »nevtralna« pravna država. »Vskakovanje v večstrankarski politični pluralizem brez upoštevanja teh predpostavk, se lahko kaj kmalu izkaže kot usodna zgodovinska zmeta. Tisto, kar danes Jugoslavija najbolj pogreša, je širok blok vseh levo naravnanih demokratičnih sil, ki se opredeljujejo za jugoslovansko skupnost narodov in za socializem. Na tej še neraziskani in nepreizkušeni poti zgodovinskega prehajanja iz partijsko-državnega monolitizma v demokratični pluralizem, je tak blok edino zanesljiv garant, da družba ne bo zdrknila v negotovost in mrakobe balkanske fevdalno-kapitalistične restavracije.

Beograd, julij 1990.